

Собецька Н. В.,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

СЕСУАЛЬНІСТЬ ПРИГНІЧЕНА СОЦІАЛЬНІСТЮ. ЖІНОЧИЙ ПЕРСОНАЖ А. ЛЮБЧЕНКА

Стаття розкриває розвиток сексуальної революції на українських землях кінця XIX початку XX століття. Авторка аналізує вплив суспільства, історичних умов, культури, політики на поширення літературних процесів тогочасної України, акцент проводиться саме на змалюванні Аркадієм Любченком жіночого персонажа в «революційних» умовах.

Ключові слова: сексуальна революція, соціальна революція, образ жінки, феміністичний рух, жіночий персонаж.

Статья раскрывает развитие сексуальной революции на украинских землях конца XIX начала XX века. Автор анализирует влияние общества, исторических условий, культуры, политики на распространение литературных процессов тогдашней Украины, акцент ставится именно на изображении Аркадием Любченко женского персонажа в «революционных» условиях.

Ключевые слова: сексуальная революция, социальная революция, образ женщины, феминистическое движение, женский персонаж.

The article reveals the Ukrainian sexual revolution development at the end of XIX – the beginning of XX century. The author analyses extension of literary processes within Ukraine taking into account society influence, historical conditions, cultural and political circumstances. The creation of female character by Arkadij Lubchenko is pointed out.

Key words: sexual revolution, social revolution, female image, feminist movement, female character.

На відміну від Заходу, жіночий рух в Україні був тісно пов'язаний із соціалістичним і ніколи не виходив за його межі. «Відбуваючи» у своєму дикому розквіті у 10-20-і роки XX століття у цілком звulгаризованому вигляді «на низах», цей рух буде зупинено «великим блюстителем моралі» Йосифом Сталіним. Зазначимо декілька основних моментів того, як на українських землях (тоді ще радянських) і в літературі відбувались зміни, принесені частково соціальною революцією, а частково жіночим рухом. Нас цікавить літературно-антропологічний образ жінки у переломний період історії – перехід від реалізму до модернізму, від емансипаційних рухів до фемінізму. І якщо будь-яка соціальна революція супроводжується контрреволюційним рухом, то у колишньому СРСР він був також наявним. Яким же був вплив соціальної революції на сексуальну в межах Союзу і в Україні зокрема, як відобразився на літературі, яка незалежно від своєї ідейно-естетичної орієнтації – зреагувала на ці зміни й стала безцінним матеріалом для різнобічного гуманітарного аналізу. З розвитком фемінізму зростає наукова зацікавленість до жіночої проблематики, втім до літературного образу жінки. Прикладом можуть послугувати дослідження С. Андрусів, Т. Гундорової, І. Стешин, С. Павличко, Г. Церни та багатьох інших [1, 3, 7-10].

Як зазначала Соломія Павличко, якщо перша фаза сексуальної революції на Заході припадає на 30-і роки XIX – початок XX століття, то українська ситуація починає змінюватися лише в останні десятиліття віку XX-го [8, с. 78]. Перша хвиля жіночого руху, яка охопила кінець XIX- початок XX ст., не могла не вплинути на українське жіноцтво і певною мірою розбудила жіночий духовний неспокій. Загалом український жіночий рух скеровував свою увагу більше на громадську активність і діяльність жінок, а не на створення теоретичної ідеології [9, с. 38]. Радянська влада надала жінці України низку формальних прав і свобод, але глибинні проблеми в становищі жінки в сім'ї, в суспільстві залишилися.

Відомо що, чітко відрізняючись від феміністичних рухів Заходу, український жіночий рух кінця XIX – початку XX століття домагався більше змін у духовному, аніж у матеріальному житті українського суспільства (адже, історія показує, що українська жінка користувалась значно більшою матеріальною та моральною незалежністю, ніж у Західній Європі), поступово створював новий тип жінки – незалежної, активної, впевненої у собі, жінки-організатора. Українська жінка не боролась за рівноправність з чоловіком, а мала важливішу місію – відстояти право усієї нації та країни на визнання, отож даний рух в Україні носив загальнонаціональний характер.

У Радянській Україні вирішення жіночих питань було пов'язано зі зміною політичної та суспільної систем. Стать перестала бути атрибутом індивіда – вона космізувалася. Батьківщина, країна взагалі в усіх зацілілих мовнокультурних традиціях – жінка, Велика Мати, живородяще лоно; і сталінський тоталітаризм вперше в історії, за висловом О. Забужко, перетворив її на лоно Великої Блудниці, – в цій моторошно-грандіозній космогонії і жінки, і чоловіки розчинялися своєю статтю до рівня мікроорганізмів. Та як свідчить історія, для України порівняно з іншими посткомуністичними культурами, така тактика виявилася найбільш згубною, і то з причини, визнати яку на нинішньому етапі, коли нація наполегливо намагається зректися комплексу неповноцінності, надзвичайно тяжко. Як зауважує українська феміністка Оксана Забужко, історія української філософської думки XIX-XX століть щонайменше на дві третини збігається з історією української літератури – тим самим, от уже воістину в парадоксальний спосіб, збігаючись із магістральною інтенцією світової культури XX століття [5, с. 142]. І не дивно, що головними проблемами в філософії фемінізму, як і у філософії постструктуралізму є проблеми влади, мови, політики, сексуальності та ін. Ось на такому підґрунті й формується сучасний жіночий та феміністичний рух в Україні, що розвивався паралельно з процесом національного відродження, а точніше в його контексті.

Закономірності розвитку української історії та літератури, специфіка розвитку феміністичного руху в Україні, який довго затримався на емансипованому рівні свого розвитку, пояснюють дещо сповільнені темпи, менш шедру палітру та вужчі обсяги еволюції українського феміністичного письменства. І якщо на початку століття самі жінки-емансипантки власними творами боролись за соціальне, економічне вивільнення жінки, за рівноправність з чоловіками у багатьох сферах суспільного життя, то в кінці XX ст. звучить чисто феміністична тема сексуаль-

ного розкріпачення, феміністичний протест проти типового сприймання жінки лише як сексуального об'єкта й чоловічої забавки.

В українській літературі кінця XIX – початку XX століття набрав гостроти головний конфлікт між народництвом, з його орієнтацією на збереження культурно-національної ідентичності, і модернізмом – новим естетичним і політичним принципом XX століття, що орієнтувався на загальноєвропейський процес та його універсалізм. «Однак між двома парадигмами, – існувала ще одна ключова опозиція – жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального, яку цілком ясно усвідомлювали всі учасники цього літературного дискурсу» [11, с. 7]. Феміністичні тенденції, ще помітні у прозі 20-х років, про жінку цього періоду писали багато, і не лише жінки-письменниці. Але у вчинках переважної більшості героїнь послідовно проявляються соціально зумовлені риси, що сформувалися під впливом узаконених в суспільстві норм моралі, системи виховання. Так особливості суспільного устрою проектувалися на особистісні якості, що розвивалися у своїй глибинній соціальній сутності. У воєнному романі чи повісті жінка постає перш за все як рятівниця своєї сім'ї, дітей, а, отже, і нації. У час, коли нависла небезпека над цілим народом, українські письменники намагались осмислити долю всієї нації через долю жінки-матері. Та літературний образ жінки XIX століття – «покритки», «бурлачки», «повії»¹, що були квінтесенцією горя, нещастя й немочі, відступив перед «царівною» і «одержимою духом».

Другу половину 50-х і початок 60-х років можна назвати періодом творчого відживлення поезії, літератури загалом. Особливо значною подією стала поява нового покоління – так званих «шестидесятників». Хоч більшість письменників відкликалися своїми творами на загальнонародні, загальнодержавні актуальні теми, звертались до жагучих проблем української сучасності, у творчості кожного з них присутній образ жінки: чи жінки-матері, чи жінки-коханої, чи жінки-сестри й жінки-товариша. В одного автора виступає образ гордої, внутрішньо багатой інтелігентної жінки, в другого – жінка велична історична особа, в третього – мати-страдалниця. Але всіх об'єднує бажання зобразити жінку як людську особистість, показати її місце у реальному житті суспільства. В українській літературі вперше прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним і феміністична ідея, – писала Соломія Павличко [11, с. 7]. Перші класичні повісті О. Кобилянської «Людина» й «Царівна» започаткували новий етап української прози. Це був, по-перше, опис життя середнього класу, а, по-друге, – психологічна проза, в якій внутрішній сюжет відігравав більшу роль, ніж зовнішній. Вона обстоювала певні нові ідеї, зокрема емансипації та фемінізму. «Нова жінка» О. Кобилянської – людина сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі. Героїням О. Кобилянської властива певна закономірність у лінії поведінки. Вони, з одного боку, прагнуть істинного, вільного кохання, а з іншого – бояться його, хочуть і не хочуть любити. Страх перед патріархальним шлюбом видає острах нерівноправності у стосунках жінки і чоловіка. Адже коли Радянська влада проголосила рівноправність жінки з чоловіком офіційно – проблема, здавалось, дійшла свого логічного завершення. Як писала французька письменниця – феміністка Сімона де Бовуар з цього приводу, культ вождя, незалежно від того, чи був це Наполеон, Муссоліні чи Гітлер, виключав будь-які інші культу. Жінка, відповідно, перестає бути певним культом, привілейованим об'єктом опису в літературі. Вірніше, вона описується як гвинтик в загальній державній машині. Відкидаються уявлення про жіноче щастя, мрії, бажання. «... Суспільство взагалі любило «стирати відмінності» – між багатими і бідними, між містом і селом, між народами, мовами, горами й колами, тож відповідно між мужчиною й жінкою так само, а що стирання відмінностей є процес, зворотній творенню... то відмінності й згладжувалися на рівні «найнижчого спільного знаменника»: майнові на рівні загального вивласнення й пауперизації, інтеркультурні – на рівні варварства, інтерлінгвістичні – на рівні «суржиків» – «трасянки» або формально-російського «ньюспіку», ну а міжстатеві – на рівні неявного заперечення «статі» як складової людського буття й перетворення зарівно мужчин і жінок на робочу художню» [4, с. 156-157]. Той ідеал патріархальної жінки, пасивної й замкненої в колі інтимних і родинних інтересів, який панував наприкінці XIXст. – початку XXст., замінюється ідеалом нової жінки: жінки-колгоспниці, жінки-робітниці, будівельниці, трактористки чи бетонниці. Автори виробничих романів, особливо 30-х років, ілюструють цю оголошену рівноправність, яка відразу ж стає реальністю. Таке явище можна назвати маскулінізацією жінки, і не лише в повсякденному житті, а й у літературі, живописі та скульптурі.

Українська інтелектуальна традиція асимілювала західноєвропейський фемінізм, сприйнявши в ньому не тільки ідею боротьби статей за рівноправність, але й соціально-культурні механізми, що сприяли гуманізації суспільства. Водночас самотність прояву фемінізму на українських землях підтверджена історичними традиціями українського народу та загальними процесами національного відродження. «Українська феміністична ідея кінця XIX – початку XX століть зросла на національній основі. Піднесення духовної та суспільної активності жіноцтва підготувало майбутній державотворчий потенціал, який повною мірою реалізувався в добу національно-визвольної боротьби українського народу за свою державність» [11, с. 7]. Поява в контексті української літератури зламу віків феміністичного аспекту сприяла модернізації української культури, її руху до європейських культурних широт.

Яку ж жінку репрезентує Любченко як письменник, творчість якого є об'єктом для нашого дослідження? Як і наскільки, парадигма соціальної, а в її рамках сексуальної революції в Україні визначає її образ? Частково дати відповідь на поставлені нами запитання допомагає оптимістичний мікророман А. Любченка «Вертеп», яка стала спробою філософського синтезу ідей українського культурного відродження 20-х років, твором про українське відродження. Ключовим образом, у якому закована провідна Ідея повісті, є образ жінки. Використовуючи цей давно випробований засіб (жінка – Україна), автор, проте, у вступі зауважує, що його героїня це не та (очевидне відлуння літературної дискусії 1925-1928 рр.: прозорий натяк на просвітянську, народницьку традицію) завітчана героїня екзотичних танків і своєрідних українських розваг, героїня, «що їй багато віддавалося вами часу та хвали. < > Сьогодні, – наголошує він, – натомість з'явиться інша, можливо, ще мало відома вам, проте визнана вже за великий талант, з'явиться жінка найменням Жінка» [6, с. 269]. Отож, автор зображує тут жінку як завітчану Україну, що проходить крізь невимовно тяжкі страждання, виборюючи не свої права перед чоловіком,

напроти – право нації на визнання перед усім світом. Й це можна підтвердити декількома цитатами: «Цю худорляву, бліду, лагідну жінку підхопив колись громохкий вітер революції... [6, с. 423]; Чистеньку, зграбну, тямучу дівчину не могла свідомість поєднати з похмурою підземною обставлю, з цим брудом, з цим коробом. [6, с. 370]; Мовчазна, але її очі кричать невимовним благанням [6, с. 275]; Була невиразність, непевність, полохливість очей і настороженість рухів. Але й далі простували вкупі. [6, с. 360]; Ще недавно глянувши на цю самотню, замислену жінку, приголублену вечірнім промінням, хто сказав би, що вона може так реготати? Невже чорний скромний одяг був тільки захистом цинізму, а зажура – тільки насмішкою? [6, с. 120]».

Жіночий персонаж Любченка, сповнений вітальної сили, революційного оновлення, сконцентрований в ідеї руху. Автор «Вертепу» возвеличує буття: вітаїстичний струмінь, яким пройнятий весь твір – знак ренесансного оновлення життя. Життєву динаміку неомістерії всіляко підкреслюють абстрактні лицедії: молодість, сила, краса, оптимізм, – пов'язані з філософською категорією руху. У «Вертепі» взаємодіють такі форми руху, як рух живої матерії – цикл пір року, лінія народження – життя – смерть – воскресіння, та соціальна організація цієї матерії – діалектика руйнівництва й будування. Зміни, що відбуваються в житті головної героїні, включаючи кульмінаційну точку, її відродження, іпостась нової жінки, нової людини взагалі, виступають як квінтесенція руху, боротьби протиріч і підходять до категорії розвитку. Характеристики останньої засвідчує еволюція. Жіночому персонажу Любченка притаманні певна спрямованість, ускладнення, оновлення спадкоємність, незворотність, суперечливість, розгортання у часі: «В очах підведених синцями zarazом п'яньєнка мутність, радість і протест [6, с. 240];... а Зіна, розпатлана, червона, стискувала гвинтівку й напружено клацала затвором [6, с. 66]; І Зіна вишла – струнка, рішуча, з портфелем у руках. [6, с. 71]».

Обрамлює цю оптимістичну драму яблуневий мотив, увінчує, як вінок наречену, жінку весняну, радісну, нову. Розгортання його в тексті умотивоване як міфологічними, так і психологічними чинниками, широким асоціативним полем. Міфологема яблуневого дерева потрактовується як символ плодючості, радості любові, знання, мудрості. Однак із семантичного ряду не виключається й значення оманливості, смерті. Як модифікації яблуневого мотиву можуть прочитуватися у тексті неомістерії мікрообрази опалого листа, трави з кладовища. На них припадає аналогічне семантичне навантаження – зрівноважувати, продовжувати і стверджувати життя. Холодне дихання смерті заступається свіжістю світанку, припливом сили, енергії.

Цілком погоджуємося з думкою Оксани Боярчук, що завдяки широкому діапазону вітаїстично насвітлених ключових образів, по-сковородинськи інтонованим універсальним категоріям буття, синестезійному переломленню стильових доміант модернізму, реабілітації давніх жанрів (видовища містерій та інтерлюдій з екскурсом в мораліте) в річищі експериментування «ренесансних» 20-х «Вертеп» примикає до творів необарокового коду доби. Власне. А. Любченко є не найбільш необароковим митцем «Розстріляного відродження» [2, с. 38]. Для письменника, який прагнув показати жінку в революційній стихії, ця художньо-стильова орієнтація, очевидно, видалася найбільш доцільною.

Прослідкувавши за розвитком жіночого персонажа в період сексуальної революції на українських теренах ми зауважили, що суттєво героїні творів Любченка є її вітальна стихія. Її зовнішній двигун, акумулятор натуральної жіночої сутності – революція. Безумовно на створення саме таких жіночих персонажів вплинули культурно-історичні, політичні особливості тогочасної України; вплив суспільства та історичних умов. Адже, живучи в революційних умовах, більшовицької (радянської) України, неможливо було думати про будь-які сексуальні потяги, а відповідно й творити якісь еротичні образи в той час, коли вирували голод, неспокій та ворожнеча. Для українського письменника вирішальним був контекст соціальної революції. Сексуальна революція, втоплена в парадигму соціальної революції в Україні, зачіпала ще якоюсь мірою героїнь українських письменниць, чоловіче письмо в основному орієнтувалося на головну парадигму. Хоч письменник показав нам своєрідну жінку, накреслив її образ (образ об'єктної типології) художньо стильовими засобами; все ж вражає надзвичайна чоловіча майстерність зображення вишуканості й тендітності жіночої природи українського письменника. Отже, відтворення шляхів і способів українського жіночого персонажування на межі реалізму і модернізму на прикладі прози Любченка не лише розширює екземпліфікацію для описової та історичної поетики, поглиблює наукове знання з історії української літератури, а й служить цікавим матеріалом для подальших порівняльних студій.

Література:

1. Андрусів С. М. Західноукраїнська література 30-х років ХХ ст.: проблема національної ідентичності. Автореферат дисертації. ... – К., 1996. – 25 с.
2. Боярчук О. «Вертеп» А. Любченка – «театр» рухомої рівноваги та життєствердження // Слово і час. – №11. – С. 32-41.
3. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів : Літопис, 1997. – 297с.
4. Денисова Т. Літературний процес ХХ століття у США // Вікно в світ. – 1999. – №5. – С. 156-157.
5. Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К. : Факт, 1999. – 340 с.
6. Любченко А. Вибрані твори. – К. : «Смолоскип», 1999. – 515с.
7. Омельчук О. Фемініний ідеал та феміністичний інтерес у критичному дискурсі «Літературно-наукового вісника» «Вісника» (1922-1939)/О. Омельчук // Сучасність. – 2005. №7-8. – С. 105-114.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Либідь. – 1999. – 358 с.
9. Штешин І. О. Художнє втілення феміністичної ідеї в найновішій британській і українській прозі (А. Картер, О. Забужко): Дис. канд. філол. наук: 10.01.01/ Тернопільський державний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – 180 арк.
10. Церна Г. М. творча інтерпретація «вічних» образів в українській літературі 1920-х рр.: Дис. канд. філол. наук: 10. 01. 01/ Кіровоградський держ. педагог. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – 179 арк.
11. www.meta.com. / Петрова Г. М. Вплив фемінізму на українську літературу останньої чверті ХІХ – початку ХХ століття.